

MIJO DŽOLAN - ROBERT JOLIĆ (prir.), *Rama u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održana 2. listopada 2021. u Franjevačkom samostanu Rama-Šćit, Rama-Šćit - Zagreb, 2021., 711 str.

Rama je kroz povijest često bila pogođena ratnim stradanjima, demografskim gubitcima i drugim pošastima koje su neizostavno pratile ratove i politička previranja. Ipak, stradanje Ramljaka tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata predstavlja jedno od najtragičnijih razdoblja koje je zadesilo stanovništvo toga kraja. Raspad Stare Jugoslavije i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske bili su uvertira u tragediju koja će ramski kraj zaviti u crno i ostaviti duboku i teško zacjeljivu ranu. Rama je tijekom Drugoga svjetskog rata bila na udaru različitih vojski (njemačke, talijanske, četničke, partizansko-komunističke) koje su se smjenjivale na tom prostoru bezobzirno ubijajući, otimajući i paleći sve što im se našlo na putu. Tragedija i patnja nisu zaobišle nijedno selo, gotovo nijedan dom. Preživjeli su svjedočili o krvavim četničkim pirovima, mučenjima, svakovrsnim zlostavljanjima, hladnokrvnim ubojstvima kojih nisu bili pošteđeni ni oni najmlađi i najslabiji. Na udaru se, kao mnogo puta prije toga, našla i Katolička Crkva i njezini svećenici/redovnici. Crkva na Šćitu zajedno s knjižnicom bila je zapaljena, franjevci također ubijani, mučeni, proganjani i zatvarani. Rama je stradavala kako demografski, tako i gospodarski, ali se unatoč tomu oporavljala i uvijek iznova nastavljala živjeti. Zbornik *Rama u Drugom svjetskom ratu i poraću* na jednom mjestu donosi ratne i poratne strahote koje su počinili pripadnici i simpatizeri fašističko-nacističkoga i komunističkoga sustava u ramskom kraju, ostavljajući za sobom više od 1450 hrvatskih žrtava i više od 550 žrtava muslimana/Bošnjaka.

Uz uvodni dio Mije Džolana i zemljopisno-povijesni prikaz Rame Andrije Jožića zbornik je podijeljen u tri glavne cjeline. Prvu cjelinu "Radovi" (str. 21-397) čini osam članaka historiografskoga pristupa u kojima autori obrađuju stradanja Ramljaka od 1942., kada su zabilježeni prvi četnički pokolji, do 1968., odnosno razdoblja komunističke Jugoslavije, kada je dio Rame potopljen i pretvoren u umjetno jezero, te jedan prilog koji je plod politološkoga pristupa. Slijede radovi: Robert Jolić, "Četnička ideologija kao temelj zločina" (str. 23-60); Ivica Šarac, "Prozor na 'koridoru'. Zločin u Rami u zrcalu talijansko-srpsko-hr-

vatskih vojno-političkih odnosa" (str. 61-88); Mijo Beljo, "Partizanski napad na Prozor i stradanje šćitskih franjevacu u srpnju 1942. godine" (str. 61-128); Amir Obhodaš, "Operacija *Dinara*: vojna suradnja talijanskih i četničkih snaga na prostoru središnje Bosne i zapadne Hercegovine, listopad 1942. godine" (str. 129-174); Šimun Novaković, "Četnički zločini u Rami u svjetlu dokumenata Arhiva Bosne i Hercegovine" (str. 175-233); Marijan Karaula, "Stradanje Katoličke crkve u Rami u Drugom svjetskom ratu" (str. 235-283); Ivo Lučić, "Prozor i Rama od pokolja do potopa (1942.-1968.)" (str. 285-335); Miroslav Akmadža, "Rama u vrijeme komunističke Jugoslavije: odnos komunističkih vlasti prema Crkvi (1945.-1966.)" (str. 337-376); Dražen Barbarić, "Anatomija 'genetskoga antifašizma' ili o kulturi hegemonijskog pamćenja" (str. 377-397).

Drugu cjelinu čini "Registar žrtava Hrvata i muslimana/Bošnjaka Rame u Drugom svjetskom ratu i poraću" (str. 399-610) kojega je priredio Mijo Džolan. Opisuju se okolnosti i stradanja ramskih Hrvata i muslimana/Bošnjaka te donosi revidiran popis s tabličnim prikazima žrtava prema naseljima, okolnostima i počiniteljima zločina, dajući jednu sasvim drukčiju sliku o ratnim i poratnim zbivanjima od one koja se godinama, kako to Džolan navodi, "provlači kroz, do sada, prevladavajuću komunističku historiografiju". Iako je određen broj Hrvata i muslimana stradao kao pripadnici partizanskih postrojbi i pripadnici postrojbi NDH, najviše je bilo civilnih žrtava. Samo u četničkom pohodu u listopadu 1942. stradalo je oko tisuću civila svih starosnih skupina: mladića, zrelih muškaraca, staraca, žena i djece.

Dio druge cjeline je i "Prilog: Žrtve četničkog pokolja u listopadu 1942. izvan ramskog područja" (str. 612-635), kojega je priredio Robert Jolić, a u kojem se donosi popis žrtava četničkoga pokolja u općinama i župama zapadne Hercegovine (Duvnu - Tomislavgradu, Jablanici, Konjicu, Grudama, Rakitnu, Ljubuškom, Širokom Brijegu, Brotnju (Čitluku), Drežnici, Mostaru, Gorancima, Potocima - Bijelo Polje) te četničkim zločinima u istočnoj Hercegovini.

U trećoj cjelini s naslovom "Svjedočanstva i sjećanja" (str. 637-681) nalaze se svjedočenja, kazivanja i sjećanja fra Kazimira Ivića, Marka Pavlovića, Pavla Crnjca i Mije Džolana, koji donosi ulomke jedne obiteljske memorije. U ovoj su cjelini plastično prikazana svjedočanstva o stradanjima, obiteljskim tragedijama, surovosti zločina, ali i hrabrosti onih koji su po cijenu vlastita života pokušavali zaštititi svoje dostojanstvo, svoju djecu, svoje najbliže i spasiti ih od sigurne smrti.

Slijede *Kazalo mjesta* (str. 683-690), *Kazalo osobnih imena* (str. 691-706), nekoliko fotografija u boji iz sadašnjega vremena i *Sadržaj* (str.

710-711). Zbornik je također obogaćen crno-bijelim fotografijama Rame i ramskoga kraja iz razdoblja prije, tijekom i nakon rata, kao i fotografijama pojedinih osoba, događaja i ratnih prizora.

Zbornik *Rama u Drugom svjetskom ratu i poraću* svjedočanstvo je ne samo stradanja Hrvata i muslimana/Bošnjaka ramskoga kraja, nego i podsjetnik jedne velike tragedije, čije su se posljedice godinama osjećale i koje su ostavile dubok trag u svijesti ljudi. Ubijalo se bez suda i presude, progonilo, zlostavljalo, iznuđivalo priznanja, pljačkalo i palilo. Naivno vjerovanje katoličkoga stanovništva da im se ne će ništa dogoditi jer nisu nikome ništa zla učinili presudilo im je i dovelo u poziciju da su se "dali klati kao ovce". Uz nekoliko svjetlih primjera o četničkom spašavanju pojedinaca, ratno i poratno razdoblje stanovništvu Rame donijelo je stradanje i tragediju razmjera koji se tek naslućuju. Tragedija se nastavila i nakon službenoga završetka rata. Novi se režim služio manipulacijom, zastrašivanjem, mučenjima i ubojstvima, omiljenim metodama kojima se htjela poslati poruka Ramljacima, poglavito Hrvatima, koje se na taj način trebalo "preodgojiti" i "disciplinirati". Obilježeni kao reakcija, ustaše, ramski su Hrvati skupo platili pripadnost svome narodu i katoličkoj vjeri.

Ako je *historia magistra vitae*, onda je ovaj Zbornik u pravom smislu te riječi učitelj, djelo koje bi trebala čitati ne samo znanstvena javnost, nego i šira čitalačka publika kako bi se upoznala s dugo prešućivanom i skrivanom prošlosti o četničko/komunističkim zločinima. Zbornik je svojevrsno razotkrivanje i raskrinkavanje četničkih zločina, ali i jednoga sustava koji je desetljećima privilegirao jedne i ponižavao druge; sustava koji je u nastojanju prikrivanja počinjenih zločina prijetio, kažnjavao i unosio nemir i razdore ne samo među čitave zajednice, nego i u obitelji; sustava koji je lažnim optužbama i dobro osmišljenom propagandom žrtve i njihove obitelji nastojao još više ocrniti i poniziti. Ovo je štivo koje nikoga ne ostavlja ravnodušnim i koje bi se trebalo naći u svačijem domu, ne da bi se u novim ratovima vraćalo istom mjerom, nego da se takva i slična stradanja i tragedije više nigdje i nikome ne ponove. Zbornik kroza znanstvene radove utemeljene na arhivskoj i drugoj relevantnoj građi, tablične prikaze, te sačuvana svjedočanstva preživjelih seriozno i objektivno široj javnosti približava zastrašujuću sliku jednoga vremena, jednu nepravedno zanemarenu tragediju, koja smije biti sve samo ne zaboravljena. Nadamo se da će ovaj i slični zbornici otvoriti put otkrivanju i razotkrivanju svih zločina i posljednjih počivališta nevinih žrtava, bez obzira kojem narodu i vremenu pripadali, i odati im dužno poštovanje čuvajući ih od najtežega zločina današnjice - zaborava.

Dijana Pinjuh